

Stanisław Kalinkowski

Biuletyn patrystyczny

Collectanea Theologica 49/3, 183-191

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BIULETYN PATRYSTYCZNY

Zawartość: I. KOMUNIKATY. 1. Wokół „Słowa prawdziwego” Kelsosa. — 2. Ojcowie Kościoła w duszpasterstwie. II. PUBLIKACJE. 1. Chrysostomica. — 2. Wydanie kateny synaickiej. III. SPRAWOZDANIA. Sympozjum patrystyczne (Tarnów, 19—20 października 1978 r.)*.

I. KOMUNIKATY

1. Wokół „Słowa prawdziwego” Kelsosa

Niemalże dogmatem patrologicznym było stwierdzenie, że *Logos alethes* Kelsosa nie cieszył się większym powodzeniem w świecie pogańskim, czego dowodem miał być fakt, że pisarze chrześcijańscy nie reagowali na to dzieło przez przeszło 50 lat i dopiero pierwszy Orygenes, za zachętą Ambrożego, dał Kelsosowi gruntowną odpowiedź. Takie zdanie spotkamy w większości patrologii, np. w znakomitym dziele Quastena.

J. M. Vermander, profesor Uniwersytetu Nanterre, postawił pytanie, czy sprawa tak się miała istotnie. Asumpt do tej pracy dał artykuł J. Schwartza,¹ który udowodnił, że *List do Diogneta* zawiera polemikę przeciwko Kelsosowi. Z kolei Vermander udowodnił, że Tertulian w *Ad Nationes* nie zna jeszcze dzieła Kelsosa, podczas gdy w *Apologetyku* mamy już elementy wyraźnie skierowane przeciw niemu², a następnie wykazał, że także elementy znajdują się w *Oktawiuszu* Minucjusza Feliksa³, w *Ad Autolyicum* Teofila z Antiochii⁴ oraz w *Protreptyku* Klemensa Aleksandryjskiego⁵. W dziełach tych pisarzy spotykamy nie tylko odpowiedź na argumenty Kelsosa, ale ponadto są one ułożone w ten sam sposób i w tym samym porządku, jaki spotykamy w dziele Orygenes.

Na podstawie tych wyników Vermander podjął się próby datacji innych utworów apologetycznych, których data powstania jest dyskusyjna. I tak wykazał, że *Cohortatio ad Graecos* zawiera elementy polemiki z Kelsosem, a więc powstała po 178 r., podczas gdy *Irrisio Hermiasza*, *De monarchia* i apologia syryjska wydana przez Curetona i przełożona na

* Redaktorem niniejszego biuletynu jest Stanisław Kalinkowski, Warszawa.

¹ J. Schwartz, *L'Épître à Diognète*, *Revue d'Histoire et de Philosophie* 48(1968)46—53.

² J. M. Vermander, *De quelques répliques à Celse dans l'Apologétique de Tertullien*, *Revue des Etudes Augustiniennes* 16(1970)205—225.

³ Tenże, *Celse, source et adversaire de Minucius Felix*, tamże 17(1971)13—25.

⁴ Tenże, *Théophile d'Antioche contre Celse: „Ad Autolyicos” III*, tamże 17(1971)203—225.

⁵ Tenże, *De quelques répliques à Celse dans le „Protreptique” de*

łacine przez Renana, nie zawierają elementów tej polemiki; powstały więc przed tą datą⁶.

Stoimy zatem wobec ważnego odkrycia w dziejach zmagañ chrześcijaństwa i pogaństwa, a więc i w dziejach wczesnochrześcijańskiej apologetyki. Wyniki badań J. M. Vermadera przyjął ostatni wydawca dzieła Orygenes a przeciw Kelsosowi, M. Borret⁷.

Na podstawie własnych badań chciałbym dodać, że w ewangelich apokryficznych znajdują się elementy polemiczne z tezami Kelsosa. Nie jest to jednak, jak się wydaje, polemika z samym dziełem Kelsosa, ale z antychrześcijańskimi argumentami, które Kelsos przejął ze środowisk żydowskich.

ks. Marek Starowiejski, Warszawa

2. Ojcowie Kościoła w duszpasterstwie

Zbyt często dzieła pisarzy okresu patrystycznego są traktowane tylko jako pomniki literatury lub teksty dogmatyczne, rzadko natomiast jako utwory żywych pisarzy mających coś do powiedzenia ludziom współczesnym, jeszcze rzadziej jako pomoc w pracy duszpasterskiej w szerokim tego słowa znaczeniu. Niniejsze zestawienie, choć niepełne, ma na celu pokazać różnorodność możliwości wykorzystania pism okresu patrystycznego w duszpasterstwie.

W dawnym wydaniu brewiarza znajdowały się fragmenty Ojców, zbyt jednak skrócone i wyrwane z kontekstu, tak że częstokroć stawały się niezrozumiałe. H. Tissot przełożył na francuski i wydał czytanie *Temporale* brewiarza wraz z szerokim kontekstem, który pozwalał uchwycić myśl autora¹. Dzieło to, choć już dzisiaj zdezaktualizowane przez wprowadzenie nowego brewiarza, wskazuje na słuszność rozszerzenia czytań patrystycznych dokonanego w nowym brewiarzu.

Po reformie brewiarza podjęto wydania szeregu komentowanych tłumaczeń tekstów brewiarza. Na szczególną uwagę zasługują dwie inicjatywy włoskie. Wydawnictwo Marietti obok tłumaczeń czytań brewiarza wydało dwa tomiki czytań dodatkowych: autorzy wybrali szereg pięknych tekstów z literatury patrystycznej oraz wczesnośredniowiecznej nie uwzględnionych w brewiarzu (np. Afraates, Adam z Perseigne, Anselm, Elred z Rievau, Ernald z Buonavalle, Guerric z Igny, Wilhelm z Saint Thierry, Maksym Wyznawca, Metylda z Helfty, Teodor Studyta, Hugo od św. Wiktora i inni)². Tego rodzaju „uzupełnienie” brewiarza, dopuszczalne przez prawo liturgiczne posoborowe, jest inicjatywą ze wszech miar godną pochwały, bo wiadomo, że brewiarz nie jest w stanie ująć wszystkich pięknych fragmentów literatury chrześcijańskiej.

Inną inicjatywę podjęła ekipa wydawnictwa EDB w Bolonii. Wydała ona teksty czytań brewiarzowych wraz z obszernym komentarzem patrystycznym do czytań Pisma Świętego³. Układ jednego dnia jest następujący: I czytanie — tytuł streszczający czytanie, wstęp, czytanie biblijne w przekładzie, komentarz patrystyczny do tego czytania zaczerpnięty z komentarzy patrystycznych do danej księgi, responsorium; II czytanie — tytuł streszczający, wpro-

Clément d'Alexandrie, tamże 23(1977)3—17.

⁶ Tenze, *La parution de l'ouvrage de Celse et la datation de quelques apologies*, tamże 18(1972)27—42.

⁷ Origène, *Contre Celse*, t. V: *Introduction générale, table et index* opr. M. Borret, SCH 227(1976)196—198.

¹ *Les Pères vous parlent de l'Evangile. Homélie du Bréviaire avec leur contexte*, wyd. H. Tissot, t. 1: *Le Temporal*, Bruges—Paris 1954, s. 870.

² *Il dialogo che ci salva*, seria II: *Lettura dei Padri*, pod red. S. Bovo, OSB, Torino 1973, t. 1 — s. 336, t. II — s. 559.

wadzenie do czytania, często życiorys świętego czy pisarza, czytanie w przekładzie, *pagina antologica* — zbiór tekstów, przeważnie patrystycznych, dotyczących treści czytania, responsorium oraz modlitwa. W sumie dają na każdy dzień ok. 10—15 stron tekstów bardzo bogatych w treść. Zobaczmy, jakie komentarze do poszczególnych ksiąg ST i NT wybrali autorzy (podajemy tylko niektóre przykładowo, często bowiem poszczególne księgi są komentowane przez kilku pisarzy): Wj, Kpł, Lb — Orygenes; Pwt — Hraban Maur i Prokop z Gazy; Joz, Sdz — Orygenes; 1—2 Sm — Teodoret z Cyru; Hiob — Jan Chryzostom i Grzegorz Wielki; Iz — Bazyli Wielki i Cyryl Aleksandryjski; Jr — Orygenes i Teodoret z Cyru; Lm — Olympiodor; Ez — Hieronim; Dn — Hipolit; Prorocy Mniejsi — Cyryl Aleksandryjski i Rupert z Deutz; 1—2 Kor — Jan Chryzostom; Ga — Mariusz Wiktorzyn; większość listów św. Pawła — Jan Chryzostom; 1—3 J — Beda; Ap — Rupert z Deutz. Należy przyznać, że pierwsza część inicjatywy, a mianowicie komentarz patrystyczny zaczerpnięty z ciągłych komentarzy do ksiąg Pisma Świętego jest dość nierówny — komentarze Prokopa, Teodoreta czy Hrabana Maura dziś już nie są czytelne, nie pouczają, ale nudzą. Obok nich znajdują się jednak wielkie i żywe komentarze Jana Chryzostoma. Bardziej udana jest *pagina antologica*; tu natomiast gorzej jest z tekstami nowoczesnymi, podczas gdy teksty patrystyczne są doskonale dobrane. W sumie jednak jest to przedsięwzięcie godne najwyższej pochwały. Czy nie należałoby go wykorzystać przy opracowywaniu polskiego brewiarza?

Wiadomo jak wielki istnieje głód na dobre materiały homiletyczne oraz na dobre teksty do rozmyślań. M. Pellegrino (obecnie kardynał), znakomity znawca literatury starochrześcijańskiej i długoletni profesor tejże literatury na uniwersytecie w Turynie, wydał w 1963 r. zbiór tekstów patrystycznych, które podzielił na dwie części: *Proprio del tempo* i *Proprio dei santi*. Poszczególne teksty opatrzył dobrym, choć zwięzłym komentarzem³.

Jeszcze inną inicjatywę podjęli mnisi benedyktyńscy opactwa w Orval. Wydali oni na 856 fiszek teksty związane z czytaniem mszalnymi roku liturgicznego. Teksty pochodzą z pism pisarzy współczesnych, średniowiecznych i patrystycznych⁴. Ze względu na niepraktyczny pomysł z fiszkami wydano je powtórnie w czterech małych i zgrabnych tomikach, w których znajdują teksty rozważań na każdy dzień (wykorzystano mniej więcej 1/3 fiszek)⁵.

Homiletyczne pomoce patrystyczne posiadamy również w języku polskim.

³ *L'ora di lettura commentata dai Padri della Chiesa*, Bologna, t. 1: *Avvento, Natale, Epifania*, 1975, s. 735; t. 2: *Tempo ordinario: settimane 1—8*, 1975, s. 830; t. 3: *Quaresima*, 1976, s. 621; t. 4: *Tempo Pasquale*, 1976, s. 712; t. 5: *Tempo ordinario: settimane 9—14*, 1976, s. 732; t. 6: *Tempo ordinario: settimane 15—21*, 1976, s. 718; t. 7: *Tempo ordinario: settimane 22—28*, 1976, s. 726; t. 8: *Tempo ordinario: settimane 29—34*, 1976, s. 684. Całość wydana na cienkim papierze w małych tomikach formatu 16, które mimo wielkiej ilości stron są praktyczne w użyciu.

⁴ M. Pellegrino, *Vox Patrum. Pensieri dei santi Padri sulle feste liturgiche*, Torino² 1963, s. 484.

⁵ *Lectures Chrétiennes pour notre temps*, Orval 1969—1973, 836 fiszek + broszura objaśnień. Istnieje przekład włoski.

⁶ *Chaque jour tu nous parles. Commentaires spirituels d'auteurs anciens et modernes présentés dans le sillage du missel par l'équipe Lectures chrétiennes pour notre temps*, Orval 1974, t. 1: *Avent-Cendres*, s. 333; t. 2: *Carême et temps Pascal*, s. 325; t. 3: *Pentecôte — fin Août*, s. 365; t. 4: *Septembre — Novembre*, s. 333.

KUL wydał tom *Kazania i homilie na święta Pańskie i Maryjne*⁷ zawierający przeważnie kazania patrystyczne, zazwyczaj w całości, wraz z tekstem łacińskim. Innego typu jest komentarz patrystyczny zakrojony na cztery tomy *Karmię was tym, czym sam żyję*⁸ wydany przez „Znak”, zawierający wybór tekstów tak patrystycznych, jak i wczesnośredniowiecznych. Pierwszy tom zawiera teksty objaśniające ewangelie niedzielne roku A.

Do kategorii tu omawianych dzieł należą patrystyczne komentarze do Pisma Świętego. Serię tłumaczeń komentarzy patrystycznych do NT wydaje Città Nuova w Rzymie. Seria ta obejmuje na razie komentarze św. Jana Chryzostoma i Hieronima do Mt, Hieronima i Bedy do Mk, Orygenesisa i Ambrożego do Łk oraz Jana Chryzostoma do J. To samo wydawnictwo rozpoczęło wydawanie komentarzy do ST, ale utknęło, o ile mi wiadomo, na jednym tomie. Jest nim komentarz św. Hieronima do Daniela⁹.

Próbowano także opracować życie Pana Jezusa ujęte w harmonii ewangelicznej tekstami patrystycznymi. Taki wybór tekstów wydał M. Véricel¹⁰. Nie jest to jednak dzieło dobrze opracowane, ponieważ do wielu tekstów ewangelii brak komentarzy patrystycznych; opiera się przeważnie na świętym zresztą komentarzu do Mt Jana Chryzostoma. Niemniej książka doczekała się przekładu włoskiego.

Na koniec należy powiedzieć kilka słów na temat wyborów tekstów patrystycznych do rozmyślań. T. Špidlik opracował brewiarz patrystyczny zawierający teksty Ojców na każdy dzień roku ujęte w miesięczne cykle tematyczne¹¹. Jest to praca bardzo ciekawa, choć czasami można mieć zastrzeżenia co do wyboru tekstów. To zastrzeżenie można jednak odnieść do każdego wyboru w ogóle.

Inny charakter ma tom rozważań dla osób zakonnych opracowany przez M. D. Epagneul¹². Zawiera on na jednej stronie dobrany tekst Pisma Świętego, na drugiej cytaty z Ojców, na każdej zaś z nich umieszczono krótkie i bardzo lakoniczne kilkuwierszowe wprowadzenie. Teksty podzielone są na grupy tematyczne, np. liturgia, studium, modlitwa itd.

⁷ *Kazania i homilie na święta Pańskie i Maryjne (Starożytne teksty chrześcijańskie)*, praca zbiorowa pod red. L. Gładyszewskiego, Lublin 1976, s. 322.

⁸ *Karmię was tym, czym sam żyję. Ojcowie Kościoła komentują ewangelie niedzielne roku A*, oprac. ks. M. Starowieyski, przedm. kard. G. M. Garrone, posłowie ks. W. Wojdecki, Kraków 1978, s. 399.

⁹ Nie posiadam danych o przekładzie komentarza Jana Chryzostoma do Mt; Girolamo, *Commento al Vangelo di Matteo*, tłum. S. Aliquò, wpr. S. Cola, 1969, s. 327; Girolamo, *Commento al Vangelo di S. Marco*, tłum. R. Minuti, przejrzał R. Marsiglio, 1965, s. 105; Beda, *Commento al Vangelo di Marco*, tłum., wprow., przyp. S. Aliquò, 1970, t. 1 — s. 243, t. 2 — 213; Origene, *Commento al Vangelo di Luca*, tłum. S. Aliquò, wprow., przyp. C. Faila, 1974, s. 304; Giovanni Crisostomo, *Commento al Vangelo di Giovanni*, tłum. A. Del Zanna, 1970, t. 1 — s. 303, t. 2 — s. 273, t. 3 — s. 283. *Commenti Patristici dell'Antico Testamento*; Girolamo, *Commento a Daniele*, tłum., wprow., przyp. S. Cola, 1966.

¹⁰ L. Véricel, *L'Evangile commenté par les Pères*, Paris 1965 — bliższych danych nie posiadam; przekład włoski: *Il Vangelo commentato dai Padri*, Torino 1967, s. 424.

¹¹ T. Špidlik, *Breviario patristico. Un anno in compagna dei Padri della Chiesa*, Torino 1971, s. 444.

¹² M. D. Epagneul, *Aux sources de la vie religieuse. Parole de Dieu et Pères de l'Eglise*, przedmowa P. Tillard OP, Paris—Fribourg 1973, s. 269.

To pobieżne zestawienie pozwala dostrzec, ile jest sposobów wykorzystania bogactwa myśli Ojców w życiu współczesnym. Mamy już pierwsze inicjatywy w Polsce. Oby za nimi poszły dalsze!

ks. Marek Starowieyski, Warszawa

II. PUBLIKACJE

I. Chrysostomica

Jak dotychczas, podstawowym źródłem do poznania życia św. Jana Chryzostoma był *Dialog* Palladiusza, biskupa Hellenopolis, oraz dane zawarte w *Historiach kościelnych* Sordomenosa i Sokratesa. *Dialog* powstał w rok po śmierci Jana, to jest w 408 r., a spisał go jego przyjaciel; obydwie *Historie* natomiast w 30—40 lat po jego śmierci. Inne utwory dotyczące św. Jana Chryzostoma, których tak wiele wylicza *Bibliotheca Hagiographica Graeca*¹ to raczej panegyryki świętego, wnoszące niewiele nowych danych.

Dlatego też wydarzeniem wielkiej wagi są dwa artykuły bollandysty F. van Omme slaeghe, dotyczące *Życia* św. Jana Chryzostoma, na które dotychczas nie zwracano baczniejszej uwagi. Jest to utwór odkryty już w XVIII w., lecz dotąd nie opublikowany w całości, przypisywany biskupowi Antiochii Martyriusowi (459—471). Już pobieżna analiza utworu doprowadziła van Omme slaeghe w referacie wygłoszonym w Oxfordzie, a opublikowanym w *Studia Patristica* XII², do wniosku, że *Życie* to „dokument współczesny śmierci świętego, ułożony z tej okazji na jego pochwałę, dla pocieszenia i dodania odwagi wiernym”. W tymże artykule sygnalizuje konieczność przeprowadzenia dokładnej analizy tego utworu. W drugim, obszernym artykule dotyczącym procesu św. Jana Chryzostoma, van Omme slaeghe zajmuje się analizą danych zawartych w *Życiu* oraz porównuje je z opisami innych utworów, w szczególności *Dialogu*³. Jak z jego wywodów wynika, *Życie* w wielu wypadkach zawiera dane pełniejsze, bogatsze w szczegóły i bardziej dokładne niż *Dialog*.

Obydwa podstawowe źródła do życia św. Jana Chryzostoma mają być wydane: *Dialog* ma się ukazać w *Sources Chrétiennes*; F. van Omme slaeghe przygotowuje *editio princeps* *Życia* Ps. Martyriusa dla *Subsidia Hagiographica*.

Inny zupełnie charakter mają utwory zawarte w obszernym tomie tekstów dotyczących św. Jana Chryzostoma wydanym przez F. Halkin⁴. Zawiera on 12 utworów: 8 życiorysów i 4 opisy translacji. Nie wnoszą one nowych szczegółów do poznania życiorysu św. Jana Chryzostoma, natomiast stanowią cenny dokument jego pośmiertnej chwały. Tom zawiera wydanie krytyczne tekstów greckich opatrzonych krótkimi wstępami ograniczającymi się do zagadnień krytycznych (dane o rękopisach), indeks imion własnych, *index graecitatis* (słowa rzadkie, *hapax legomena* — szkoda, że nie oznaczone! latynizmy) oraz wykaz rękopisów wykorzystanych.

¹ BHG 870—881z + uzupełnienia w *Auctarium*, s. 94—100.

² F. van Omme slaeghe, *La valeur historique de la Vie de S. Jean Chrysostome attribué à Martyrius d'Antioche* (BHG 871), w: *Studia Patristica* XII Berlin 1975, 478—483.

³ Tenże, *Que vaut le témoignage de Pallade sur le procès de Saint Jean Chrysostome?*, *Analecta Bollandiana* 95(1977)389—414.

⁴ *Douze récits byzantins sur Saint Jean Chrysostome*, wyd. F. Halkin, Bruxelles 1977 (*Subsidia Hagiographica* 60). Por. *Analecta Bollandiana* 95 (1977)421. O F. Halkin por. nota: *Dzielo naukowe o. F. Halkin SJ, bollandysty*.

Warto wspomnieć jeszcze o trzech pracach poświęconych biskupowi Konstantynopola. Pierwsza z nich to obszerna rozprawa doktorska znanego liturgisty niemieckiego Rainera Kaczynskiego, pisana pod kierunkiem prof. B. Fischera na Wydziale Teologicznym w Trewirze, która zainteresuje na pewno historyków liturgii⁵. Dwie prace o Janie Chryzostomie ukazały się również w serii *Theologie historique*. Jedna to praca o cierpieniu u św. Jana Chryzostoma pióra ks. E. Nowaka z Przemyśla (obecnie pracownika Kongregacji Wychowania Katolickiego w Watykanie), pisana pod kierunkiem G. Dumaeige SJ i przedstawiona jako rozprawa doktorska na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie⁶, druga — akta kolokwium w Chantilly na temat *Jan Chryzostom i Augustyn* opracowane przez C. Kannengiessera⁷. Ta ostatnia zawiera prace szeregu wybitnych patrologów: C. Leppeley, *Saint Augustin et la Cité Romano-Africaine* (s. 19—39); A. Natali, *Christianisme et Cité à Antioche à la fin du IVe siècle d'après Jean Chrysostome* (s. 41—59); A. Mandouze, *Saint Augustin et le ministère épiscopal* (s. 61—73); A.-M. Malingrey, *Le ministère épiscopal dans l'oeuvre de Jean Chrysostome* (s. 77—81); L. Verheijen, *Spiritualité et vie monastique chez saint Augustin* (s. 93—123); J.-M. Leroux, *Saint Jean Chrysostome et le monachisme* (s. 125—144); A.-M. La Bonnardière, *La Bible „liturgique” de saint Augustin* (s. 147—160); M.-L. Guillaumin, *Bible et liturgie dans la prédication de Jean Chrysostome* (s. 161—174); A.-M. La Bonnardière, *Les sentences des sages dans la pastorale de Saint Augustin* (s. 175—198); A.-M. Malingrey, *Les sentences des sages dans la prédication de Jean Chrysostome* (s. 199—218); C. Kannengiesser, *Le mystère pascal du Christ mort et ressuscité selon Jean Chrysostome* (s. 221—246); B. Bobrinskoy, *L'Esprit du Christ dans les sacraments chez Jean Chrysostome et Augustin* (s. 247—270); G. Madec, *Une réaction critique. Rhétorique et doctrine chez Augustin* (s. 281 n.); C. Piétri, *Esquisse de conclusion. L'aristocratie chrétienne entre Jean de Constantinople et Augustin d'Hippone* (s. 283—305).

ks. Marek Starowieyski, Warszawa

2. Wydanie kateny synaickiej

Kateny (komentarze do ksiąg Pisma Św. towarzyszące tekstowi świętemu, ułożone z cytatów pisarzy kościelnych pierwszych sześciu wieków) zwracają od dłuższego czasu uwagę uczonych. Na początku XX w. Akademia Berlińska podjęła się wydania katen greckich. Wydanie nie doszło do skutku, natomiast jako pracę przygotowawczą G. Karo i J. Lietzmann wydali podstawowy do dziś katalog katen greckich (Göttingen 1902). Prace ich kontynuował we Francji R. Devresse — autor fundamentalnego artykułu o katenach¹ i pracy o katenach do Oktateuchu i Księgi Królów². Spośród prac uczonych niemieckich przykładowo można wymienić rozprawę M. Faulhabera o hiszpańskich rękopisach katen³, K. Staaba o komentarzach do listów

⁵ R. Kaczynski, *Das Wort Gottes in Liturgie und Alltag der Gemeinden des Johannes Chrysostomus*, Freiburg-Basel-Wien 1974, s. 432.

⁶ E. Nowak, *Le Chrétien devant la souffrance. Etude sur la pensée de Jean Chrysostome*, Paris 1972, s. 239 (*Theologie historique* 19).

⁷ *Jean Chrysostome et Augustin. Actes du colloque de Chantilly 22—24 septembre 1974*, wyd. Charles Kannengiesser, Paris 1975, s. 305 (*Theologie historique* 35).

¹ DBS 1(1928)kol. 1084—1223.

² Città del Vaticano 1959.

³ W Bibl. Zeitschr. 1903.

św. Pawła (Münster 1933) i J. Reussa o komentarzach do Ewangelii św. Mateusza (Berlin 1957).

Badania nad Filonem z Aleksandrii skierowały uwagę F. Petit, uczoney belgijskiej z uniwersytetu w Lowanium, na problem katen, szczególnie zaś na kateny do Ksiąg Rodzaju i Wyjścia. Program swej pracy zaprezentowała na VI Kongresie Studiów Patrystycznych w Oksfordzie w 1971 r.⁴ Jego realizacją, dokonaną z pewnymi modyfikacjami, jest recenzowany tom⁵.

Spośród trzech klas katen do Rdz i Wj, według klasyfikacji Karo-Lietzmann, F. Petit wybrała kodeks synaicki, stojący poza tymi trzema klasami, uszkodzony (zawiera komentarz do Rdz 12, 17—25, 34; 26, 2n.; 45, 5 i Wj 1, 1—2, 18) i niemalże nieznan. Tom zawiera wstęp, wydanie krytyczne tekstu opatrzone szeregiem indeksów, pośród których dobrze byłoby umieścić również indeks słów greckich, szczególnie, gdy są to *hapax legomena*.

W zwięzłym wstępie autorka omówiła program wydania, zawartość kateny, zestawiła autorów w niej cytowanych, omówiła problem włączenia do tekstu *Zapytań Teodoretą z Cyru* oraz stosunku do *Epitome Prokopa z Gazy*, podała opis rękopisów użytych oraz ich charakterystykę wraz z prowizoryczną stemmą — zostanie ona prawdopodobnie ustalona w miarę wydawania poszczególnych katen do Rdz i Wj.

Wydanie tekstu kateny można uważać za wzorowe, autorka bowiem uważała, że już teraz należy ustalić definitywnie tekst kateny. Troską autorki nie jest podanie tekstu oryginalnego dzieł cytowanych, ale takiego, jaki znajdował się w archetypie kateny. Spośród licznych autorów cytowanych w katenie warto zwrócić uwagę na dwóch niemalże zapomnianych pisarzy: Akacjusza z Cezarei i Sukcensusa z Diocezarei. Nie wszystkie fragmenty autorka zdołała zidentyfikować. Na 321 fragmentów zawartych w katenie 121 pozostało niezidentyfikowanych, co otwiera pole badań dla patrologów. Ponadto wśród fragmentów znajduje się szereg nieznanach not heksaplarnych.

Wydanie I tomu katen do Rdz i Wj jest ważnym wydarzeniem tak dla patrologii, jak i dla bibliistyki. Dla patrologii z dwu przyczyn: po pierwsze daje szereg nowych tekstów ważnych niejednokrotnie dla krytyki tekstu danych pisarzy (np. pisma Sewera z Antiochii posiadamy w przekładzie syryjskim, Euzebiusza z Emezy natomiast w przekładzie łacińskim). Po drugie jest to cenny przyczynek do poznania myśli późnopatrystycznej, której typowym wytworem były florilegia i kateny, i przyczyni się do poznania historii egzegezy patrystycznej w ogóle, szczególnie zaś ksiąg Rdz i Wj. W tym miejscu dochodzą zainteresowania bibliistyki, która ponadto otrzymuje cenne warianty tekstu Septuaginty i innych przekładów greckich Starego Testamentu. Należy się więc spodziewać, że praca ta będzie kontynuowana i po katenie synaickiej zostanie wydana obszerna i ciekawa katena z kodeksu leningradzkiego.

ks. Marek Starowieyski, Warszawa

III. SPRAWOZDANIA

Symposium patrystyczne Tarnów, 19—20 października 1978 r.

W dniach 19 i 20 października 1978 r. w Wyższym Seminarium Duchownym w Tarnowie odbyło się sympozjum patrystyczne organizowane przez Sekcję Patrystyczną przy Komisji Episkopatu Polski do Spraw Nauki Kato-

⁴ Por. *Studia Patristica* XII, Berlin 1975, 46—50.

⁵ *Catena graecae in Genesim et in Exodum*, t. I: *Catena Sinaitica*, wydała Françoise Petit, Turnhout-Leuven 1977, Brepols — University, Press, s. XXXIX + 336 + 1 fot.

lickiej, Międzywydziałowy Zakład Badań nad Antykiem Chrześcijańskim KUL oraz Katedrę i Zakład Patrologii ATK. Tematem sympozjum była modlitwa starożytnych chrześcijan. Odbyły się cztery sesje, zawierające referaty i komunikaty. Sympozjum otworzył ks. bp dr Jerzy Ablewicz, ordynariusz diecezji tarnowskiej, i odczytał list ks. kardynała Karola Wojtyły, metropolity krakowskiego — obecnie Ojca Świętego Jana Pawła II.

Sesji pierwszej, poświęconej modlitwie patrystycznej w kontekście kultury antycznej, przewodniczyła doc. dr B. Filarska (KUL). Wygłoszono trzy referaty i trzy komunikaty. Ks. dr H. Wójtowicz (KUL) przedstawił referat pod tytułem: *Modlitwa w religii greckiej*. W referacie omówiono modlitwę przedchrześcijańską opierając się na zachowanych tekstach starożytnej literatury greckiej poczynawszy od Homera. Referent podkreślił, że modlitwa odgrywała ważną rolę w życiu starożytnym i była przejawem głębokich uczuć religijnych.

Z kolei referat na temat: *Zagadnienie modlitwy gnostyków* wygłosił ks. dr W. Myszor (ATK). Prelegent przedstawił zagadnienie istnienia modlitwy gnostycznej, omówił wypowiedzi gnostyków na temat modlitwy oraz zinterpretował kilka przykładów modlitw znajdujących się w tekstach z Nag-Hamadi.

Prof. dr A. Sadurska (UW) przedstawiła referat pod tytułem: „*Pietas*” w sztuce cesarstwa rzymskiego. Referat był ilustrowany przezroczami. Prelegentka wychodząc z założenia, że pobożność była jedną z najważniejszych cnót w społeczeństwie rzymskim, wykazała na podstawie zachowanych zabytków kultury materialnej, iż demonstrowanie pobożności środkami artystycznymi miało na celu zdobycie popularności w społeczeństwie. Zaznaczyła, że wznoszenie obiektów sakralnych nie musiało być koniecznym przejawem pobożności fundatorów, lecz miało na celu przede wszystkim zaspokojenie uczuć religijnych ludu.

Z kolei wygłoszono następujące komunikaty: ks. dr A. Paciorek (Tarnów) — *Troska o zmartych w modlitwach i obrzędach starożytnych Greków*; ks. dr R. Andrzejewski (Włocławek) — *Modlitewny stosunek Cy-cerona do bogów*; prof. dr A. Sadurska (UW) — *Dzień święty w kalendarzu chrześcijańskim i jego geneza rzymsko-orientalna. Ikonografia dni tygodnia. Kalendarze użytkowe*. Po czym wywiązała się dyskusja.

Sesja druga była poświęcona modlitwie w Kościele wschodnim. Sesji przewodniczył ks. dr Sz. Pieszczoł (Gniezno). Ks. dr A. Bober (KUL) wygłosił referat pod tytułem: *Modlitwa patrystyczna. Przegląd bibliograficzno-krytyczny*.

Referat nieobecnego prof. T. Śpidlika SJ (Inst. Orient. Rzym) pod tytułem: *Le principali note della preghiera orientale* odczytał w tłumaczeniu polskim Ks. dr L. Gładyszewski (Gniezno). W referacie zwrócono uwagę na fakt przejścia chrześcijaństwa ze sfery żydowskiej w świat grecko-rzymski, co przejawiało się również w modlitwie. Modlitwa chrześcijan wschodnich nie jest kierowana jedynie jako prośba do Boga Ojca, ale ma podłoże trynitarne. Autor referatu zaznaczył, że podnoszony zarzut, iż właściwa dla Ojców wschodnich modlitwa o charakterze kontemplacyjnym (*theoria*) jest przejawem hellenizacji i stanowi odejście od zasad chrześcijaństwa biblijnego, można odeprzeć przez zrozumienie sposobu pojmowania pojęcia *theoria* przez starożytnych chrześcijan. Prawdziwa modlitwa, według nich, nie może ograniczyć się do aktów (*praxis*), lecz musi być stanem serca.

Podczas sesji wygłoszono również następujące komunikaty: dr S. Kalinkowski (ATK) — *Miejsce i czas modlitwy starochrześcijańskiej*; ks. dr W. Kania (Tarnów) — *Pierwszy naukowy traktat o modlitwie Orygenesza*; ks. dr Sz. Pieszczoł (Gniezno) — *Modlitewne zasady Ewagriusza Poustyńskiego*; ks. dr J. Sobkowiak (Łódź) — *Modlitwa i doskonałość według Pseudo-Makariosa z Egiptu*; ks. mgr W. Wójcik (Kielce) — *Znaczenie Modlitwy Pańskiej w nauce Grzegorza z Nyssy*. Następnie wywiązała się ożywiona

dyskusja. Wieczorem zaś odbyła się pod przewodnictwem ks. bp dr J. Ablewicz, ordynariusza diecezji tarnowskiej, w Bazylice Katedralnej liturgia eucharystyczna, w której wykorzystano teksty starożytnych modlitw liturgicznych.

W piątek 20 X 1978 r. sesji trzeciej, poświęconej modlitwie w Kościele zachodnim, przewodniczył ks. dr hab. W. Eborowicz (Pelplin). Referat pod tytułem: *La preghiera del Signore nell'Africa Cristiana* wygłosił prof. V. Grossi (Inst. Patr. Rzym). Referent przedstawił problem modlitwy *Ojciec nasz* w afrykańskiej katechezie chrzcielnej. Modlitwa ta była komentowana według tekstu św. Mateusza, w ramach kazania na Górze. Modlitwa *Ojciec nasz* była przekazywana podobnie jak i *Wierzę* — była uważana nie tylko za modlitwę, ale i za najlepszą szkołę modlitwy. Po omówieniu interpretacji niektórych próśb *Ojciec nasz* referent wskazał na rolę, jaką ta modlitwa powinna odgrywać w nowym rycie chrzcielnym, tak dzieci jak i dorosłych.

Następnie przedstawiono pięć komunikatów: ks. dr B. Czesz (Poznań) — *Ekumeniczny charakter modlitwy u św. Ireneusza*; ks. dr L. Gładyszewski (Gniezno) — *Modlitwa hymniczna u Ojców Kościoła (św. Hilary, św. Ambroży)*; ks. dr E. Staniek (Kraków) — *Komentarze do Pisma św. jedną z form modlitwy Ojców*; dr S. Kalinkowski (ATK) odczytał komunikat dr J. Wojczaka (UW) — *Quid Lactantius de oratione senserit*; mgr B. Wronikowska (KUL) — *Interpretacja Oranta*.

Tematem sesji czwartej była modlitwa liturgiczna i prywatna. Sesji przewodniczył ks. dr A. Bober (KUL). Ks. dr B. Margański (Tarnów) wygłosił referat *Kształtowanie się modlitwy liturgicznej w okresie Ojców Kościoła*, w którym przedstawił definicję modlitwy liturgicznej, genezę i rozwój różnych jej form oraz chrystologiczno-trinitarną strukturę modlitwy liturgicznej w Kościele zachodnim.

Z kolei ks. dr M. Starowieyski (Warszawa) przedstawił referat *Modlitwa u Ojców pustyni*. W referacie podjęto próbę analizy modlitwy u Ojców pustyni głównie w oparciu o *Apophthegmata Patrum* w konfrontacji z innymi tekstami dotyczącymi pustelników (np. *Zywoł św. Antoniego*, utwory św. Atanazego, pisma pachomiańskie itd.). Autor wskazał następnie na pozytyw i negatyw ich teorii i praktyki modlitewnej. Całość referatu zilustrowano fragmentami *Apophthegmata*, deklamowanymi przez alumnów Wyższego Seminarium Duchownego w Tarnowie.

Po dyskusji wygłoszono następujące komunikaty: ks. dr hab. W. Eborowicz (Pelplin) — *Funkcja modlitwy w homiliach św. Augustyna*; ks. mgr K. Obrycki (ATK) — *Modlitwa za zmarłych u Tertuliana*.

Podsumowania sympozjum dokonał ks. dr E. Stanula (ATK), który podkreślił wysoką wartość wygłoszonych referatów i komunikatów, podziękował wszystkim obecnym i dokonał zamknięcia obrad.

Po zakończeniu sympozjum na specjalnym krótkim posiedzeniu zebrali się wykładowcy dyscyplin patrystycznych, którzy podjęli dyskusję na temat trudności i problemów w pracy dydaktycznej w dziedzinie patrologii.

Wieczorem tego samego dnia alumni Wyższego Seminarium Duchownego w Tarnowie przedstawili inscenizację *Akathistos* w tłumaczeniu i opracowaniu ks. dr W. Kani (Tarnów).

Należy nadmienić, że materiały sympozjum zostaną w całości przez organizatorów opublikowane.

Stanisław Kalinkowski, Warszawa
ks. Kazimierz Obrycki, Warszawa